

A sarvašská slovenčina nyelvi szépségei a népballadák tükrében

1997-98-ban kezdtem el szlovák népdal- és népballada-kutatással foglalkozni, a század és az évezred utolsó éveiben, a szlovákok letelepedésének 275. esztendejében. Kutatásaimnak nem elsősorban zenei jellege volt – ez nekem nem szakterületem –, hanem a még hallatlan bőségben fellelhető szöveg-változatok felkutatására, szövegfordulatainak és árnyalatainak kibontására irányultak. Hihetetlenül szerencsés helyzetben érezhettem magam a szarvasi és Szarvas környéki népdal- s népballada-kutatásokban a szomszédos magyar városok – Mezőtúr, Endrőd, Orosháza, Szentes – népzene-kutatóihoz képest. Magyar nyelvterületen ugyanis az igazán élő, lokális népdal, népballada felkutatása és a ráakódott rétegekből történő kibontása lényegesen több nehézségbe ütközik. A helyi, sajátos népdalt át- meg- átszövik a különböző kommunikációs csatornákon érkezett információk és behatások. Magyar népdalt tanulnak már az óvodában, iskolában, esetleg az énekkarban, néptáncsoportban is. Magyar népdalt és nótát hallanak a rádió népdalcsokeiból, a televízió nótaműsoraiból, a „Ki mit tud?” számaiból, a különböző ünnepségek pávakörös és néptáncsoportos előadásaiból. Ezek az egymásra rakódó, egymást erősítő rétegek egyre jobban beszövik – mintegy szivárványglóriába vonva – az eredeti, helyi népdalkincset. Olyannyira, hogy az elválaszthatatlanul összebogozódik a tömegkommunikációs országos népdalkincessel, nem beszélve a magas fokú művészi népdalfeldolgozásokról.

Ezen közben a szarvasi és Szarvas környéki szlovákok letelepedésük és itt tartózkodásuk éveit alatt, népdal, népzene és népballada vonatkozásban a századokkal ezelőtt fájó szívvel elhagyott óhazától, a Felvidéktől, s a mai Szlovákiától teljes elszigeteltségben éltek. Hogy milyen fájó dolog volt elhagyni az ősi földet, a szlovák őshazát, azt ékesen megőrzi a további nemzedékekre, évszázadokra szólóan a *Ruzickay* György alkotóháza is öles betűkkel oda-festett szlovák népdal szövege:

„Na kraj vodi sadla,
Horce zaplakala.”

„Leült a vízpartra,
Szép honát siratta.”

(Szó szerint: keservesen felsírt.)

Az elszigeteltség különösen szembeszökő az informatikai világforradalom korszakában. Az alig több mint ötven éve fennálló szarvasi szlovák isko-

labán a szarvasi és Szarvas környéki szlovákoknak csupán töredéke tanulhat. A dél-alföldi szlovákoknak megígért bratislavai (pozsonyi) szlovák televíziós átjátszóállomás ez idáig nem valósult meg. A parabolaantennával a műholdakról fogható harminc csatorna között négy lengyel található, szlovák azonban egy sem.

Ami azonban a megmaradás és az identitás megőrzése szempontjából hátrány, az a népdal- és népballada kutatás szempontjából határozottan előny. A szarvasi szlovák népdal- és népballadakincs úgy maradt meg, olyan eredetien és nemes veretességgel, ahogy majd háromszáz éve őseink a törökör és a kurucok idején magukkal hozták.

A szlovák és a magyar nyelv is elkülöníti az alábbi két fogalmat: nárečie=nyelvjárás, dialekt=tájnyelv. Az utóbbinak inkább lekicsinylő, pejoratív mellékíze van, mindkét nyelvterületen.

A szarvasi városkultúra és tanyasi tündérsziget szépséges nyelve, a *sarvašská slovenčina* a felső-nógrádi-zólyomi-liptói elvándorlásból és eredetből fakadóan a legszebb és legtisztább közép-szlovák nyelvjárást őrzi. Ez a – *Szalatnai* Rezső felvidéki író által „hegyi patakcsörgésűnek” nevezett – nógrádi-zólyomi-túróci közép-szlovák nyelv lett a szlovák reformkorban, 1843-ban a szlovák irodalmi nyelv alapja. Nem csoda, hogy a szarvasi szlovák ember Szlovákiában járva a legcsekélyebb nyelvi nehézségekbe sem ütközik, sem a megértést, sem a kifejezést illetően. Az 1843-ban irodalmivá vált közép-szlovák nyelv azonban százötven év alatt mind szókincsében, mind helyesírási rendszerében óriási változáson ment át, amíg a világhálós informatika hajlékony nyelvéné vált.

A sarvašská slovenčina, a szarvasi szlovák nyelvjárás eközben – néhány modernizációtól eltekintve (pl. zeleznica=vasút; vojenský stav=katonaság; úrad, úradník=hivatal, hivatalnok) – megmaradt háromszáz, sőt annál is régebbi, archaikus, őseredeti állapotában. Nyelvi állapota, kifejezési módja és nyelvezeti szépsége leginkább a kuruc kori magyar költészet és a Balassi-kori reneszánsz magyar nyelv állapotához, szépségéhez hasonlítható. Érintetlen közép-szlovák karaktere és archaikus veretű csengése kiemelten előkelő helyet biztosít számára úgy a magyarországi, mint a szlovákiai nyelvjárások között.

A mostani közreadás másodközlés. Eredetileg a *Szarvasi Krónika* 17. számában jelent meg 2003-ban. A szlovák nyelvű versrészletek a szarvasi archaikus szlovák nyelvjárás helyesírását követik Blaskó Mihály – Michal Blaško fordításában.

Az elmúlt években, félszáznál is több szarvasi szlovák népdalt összegyűjtve, meglepő felfedezésekre jutottam. A zenei jelleg elemzése nélkül, csak a nyelvi, tartalmi, formai és hangulati elemeket a magyar népdallal egybevetve, szembevetve a különbözőség. Míg a magyar népdalt lehet lírainak nevezni, a szarvasi szlovák népdalhoz leginkább az epikus jelző illik. Legszebb példa erre talán a „*Látod milyen ködös idő...*” kezdetű magyar népdal és a „*Jaňikova mati...*”, „*Ked' som išou od má milej...*” kezdetű szlovák népdalok egybevetése.

<i>„Látod milyen ködös idő, Látod, hogy esik az eső? De én azért nem feledlek, Mert én igazán szeretlek.</i>	<i>A mezei kis pacsirta Szárnya az eget hasítja. Hasítja a magas eget, Az én rózsám másat szeret.”</i>
--	--

Itt előbb két, majd három sor természeti kép vezet fel a két, illetőleg utóbb csak egy sor érzelmi elemet. Ez a szarvasi szlovák dalban teljességgel ismeretlen, ezek a dalok ugyanis szinte kivétel nélkül epikus jellegűek, és egy-egy kerek történetet mesélnek el. Kultúrák keresztútjain, a kultúrák közeledésének szószólójaként, az általam gyűjtött szlovák népdalokat és balladákat kivétel nélkül lefordítottam magyarra is.

<i>„Jaňikova mat'í, Jaňika želela. Že sa mu na štrángu Košeľka belela. Husári, husári, Peknie koňe mát'e. Poud'em aj ja s vami, Kerího mi dát'e. Dáme ťi mi, dáme S tou šárgavou hrivou. Čo ťa tá povezie, Do Aradu s milou. Koňika mu dali Ňebou muštruvaní. Koňík sa potočiu, Do Maroša skočiu.”</i>	<i>„Janyík édesanyja, Janyíkért bánkódott. Hogy a fehér inge Az istrágon lógott. Huszárok, huszárok, De szép a lovatok. Elmegyek véletek, Ha egyet is adtok. Adunk mi, adunk mi, Szép sárga sörényest. Elvisz az Aradra, Kedveseddel téged. Lovat néki adtak, Nem volt hadra fogva. Megbotlott, beugrott, Szegény a Marosba.”</i>
--	---

<i>„Ked' som išou od má milej Mesiačik bou visoko. Ona za mňou pozerala, Či som ja už d'elako. Ked' som ja bou na tri míle, Ona za mňou volala: Vrát' sa, milí, duša moja, Prenocuj tu do rana. Ej, ved' bi som prenocuvau, Ale som aj s koňičkom. Milá očká út'ierala, Šlinguvaním ručníčkom.”</i>	<i>„Kedvesemtől mikor váltam, A hold fénylett magosan. Nézegetett ő utánam, Milyen messze jutottam. Három mérföldet, míg mentem, Oly szépen hívogatott: Fordulj vissza, kedves lelkem, Várd meg a virradatot. Hisz ha lovam itt nem lenne, Maradhatnék ma éjjel. Ő a szemét törölgette, Hímzett zsebkendőjével.”</i>
---	--

Látni lehet, hogy míg mind a két dal epikus, kerek történet, a második könnyes-mosolygós, inkább vidám, könnyed, mintsem komor hangvételű, addig az első balladai tömörségű és komor, s minden felvezetett kép, jelző a tragikus végkifejlet irányába vezet, hangulatilag azt készíti elő.

A szarvasi szlovák néplélek epikus szemléletéből, mesélőkedvéből fakad, hogy egyrészt minden

dala egy mese, másrészt dalai között feltűnően sok a népballada, vígballada és a balladaszerű népdal. Utóbbiak érzékeltetésére elegendő a fenti két rövid példa, melyek közül a második különösen kedves, kellemes, fülbemászó dallamú és hangzású.

A vígballadák – mint például a „*Tašla žena do mlina ...*”, „*Za vodou za vodou za dvoma horámi...*” vagy az „*Oženilo sa staruo brdo...*” – zenei és szövegelemző bemutatása külön tanulmányt igényelne. Csak az utóbbiból három szöveg- és két teljesen eltérő zenei változatot sikerült összegyűjtenem, noha eredeti, érintetlen állapotában megőrződött népballadát találni a világháló korában, a harmadik évezred küszöbén egyébként szinte teljességgel lehetetlennek tűnik. A száz évvel ezelőtt Szarvasról Kisszénásra, Nagyrétre, Kardosra kirajzott tanyai szlovákság, a maga elzárt és patriarchális világában ennek ellenére mindmáig őrzi őket.

Három teljes balladát, egy balladavariánst és egy balladatöredéket sikerült összegyűjtenem. Az első négyet saját dallammal (az ötödiknek Békéscsábán őrződött meg a dallama). Ezek: „*Za horámi, za vodámi*”; „*Stojí šuhaj na pažiťi*”; „*Chod'ila Mária...*” és a „*Tašlo dievča na vodu*”.

Sikerült megtalálnom ezek több, más szlovák tájegységekről való szövegváltozatát is. Az elsónél, harmadiknál és negyediknél az *Ocsovszki Ildikó* által szerkesztett „*Čabiansky spevník*” volt a segítségemre. Az első esetében pedig „*Julianna, strojná panňa*” címmel egy nyugat-szlovák változatra akadtam. A harmadiknál *Nobik* Erzsébet szarvasi lelkész közvetítésével jutottam egy vanyarci változathoz. A legtöbb szövegváltozathoz *dr. Valent Júlia* segítségével jutottam. A „*Stojí šuhaj na pažiťi*” egy-egy variánsához a Pest megyei Püspökhatvanból (Pišpek), a Zólyom megyei Hrochoť-ból (Horhát) jutottam, mely utóbbi a „*Slovenské ľudové piesne I-IV. (1958-64)*” óriási gyűjteményében az egyetlen szlovákiai szövegváltozat.

Szlovák fülnek különösen izgalmas és érdekfeszítő e balladák szarvasi és más szlovák tájegységbeli változatának egybevetése és összehasonlítása. Bizvást állíthatom, a nyelvi fordulatok, lelemények és árnyalatok összevetésével tételesen is bizonyítani tudom, a szépséges szarvasi népnyelv, a sarvašská slovenčina, a népballadák tükrében is a legszebb az összes szlovák nyelvjárások közül.

A legékesebben ez éppen a „*Stojí šuhaj na pažiťi*” kezdetű balladával bizonyítható, amelynek adatközlője *Bálint Pálné Janúrik* Erzsébet születésétől (1914-től) a Nagyrét melletti Gimnázium soron él.

<i>„Stojí šuhaj na pažiťi, kukuk, Stojí šuhaj na pažiťi, Húta si uom, d'e má it'i, kukuk, kukuk, kukuk. Či tam dole, či tam hore, Lem k má milej, do komore. Stávajt'e hor, sini mojí, Nád'et'e švagra v komori. Ked' oni hor postávali, Na kusi ho rozsekali.</i>	<i>„Áll a legény a zöld gyepen, Áll a legény a zöld gyepen, Gondolkodik hova megyen. Oda le, vagy oda feljebb, A kamrába, kedvesemhez. Jó fiaim, felkeljete, A sógorhoz bemenjete. A kamrában azon éjjel, Darabokra vágják széjjel.</i>
--	--

*D'e lem s něho krú kvapkala,
Šad'e ruža prekvitala.
Kerie panni st'ato idu,
Každá si s něch dve odtrhnu.
A tie ruže - z mojho muže,
A tie kvietke - moje d'ietke.
A ja smutná, ňi mam komu,
Porúčam sa Pánu Bohu."*

*Amerre csak vére hullott,
Minden cseppből rózsa nyílt.
Hol a szüzek lépegetnek,
A rózsából tépnek egyet.
E rózsa az én kedvesem,
Virágja sok szép gyermekem.
Árva vagyok, senkim sincsen,
Te őrizz meg, kegyes Isten!"*

A ballada püspökhatvani (pišpeki), horhádi (hrochoť-i) és más szövegváltozatai elsősorban a balladai jellegre, a benne megtörtént és megfogalmazott tragikus – vagy tragikomikus – motívumra helyezik a hangsúlyt. A ballada máig élő szarvas-kardosi változatában meghatározó szerep és hangsúly jut a második rész négy strófájában kibontott gyönyörű költői képeknek, amelyek a többi változatban egyáltalán nem, vagy alig kapnak szerepet.

Különösen a vér – rózsa motívum, a rózsával kapcsolatban kibontott egyre szebb és szebb, egymást hangulatilag-érzelmileg és nyelvezetileg is erősítő és fokozó képsorok figyelemre méltóak. Még a nem szlovák fül is ráérezhet olyan szavak különös szépségére, mint a prekvitala=virult, nyiladozott, pompázott. Olyan egyedülálló, páratlan szépségű nyelvi megoldások és lelemények ejtenek ámulatba, amelyeket egyetlen szlovák nyelvterület egyetlen balladájában sem fedeztem fel.

A hat elemi osztályt végzett, szlovák iskolázottság nélküli parasztlak egyszerű népnyelvében egyenesen lélegzetelállító a kettős belső, s a néhány soron belüli négyes rímeltetés: Ruže – Muže; Kvietke – D'ietke.

Ez még egy jó tollú, elismert költőt is megszégyenítő nyelvi, formai bravúr. Hosszan kísérleteztem ennek a magyarra ültetésével, azonban – miként a rigmosos köszöntők szójátékainál sem – ez eleve nem sikerülhetett. Be kellett érnem a kettős, négyszótagos rímeltetéssel, hogy valamit mégis visszaadjak az eredeti szlovák szöveg szépségéből:

*Lépegetnek – tépnek egyet
Én kedvesem – szép gyermekem*

Ha a többi szarvasi balladát csak a legszűkebb tájegység és a legközelebbi szlovák város, Békéscsaba balladakincsével vetjük egybe, azonnal szembeütnek a szarvasi szlovák balladakincs különleges képi szépsége. A „Za horámi, za vodámi” című ballada csabai változatából például éppen azok a képsorok hiányoznak, amelyek a szarvasit a legszebb képi és nyelvi költői magasságokba emelik:

*„Za horámi, za vodámi,
Jest tam kast'iel mal'uvani...”*

*„Erdőkön túl, hegyeken túl,
Festett kastély áll tornyostul...”*

*„Ked' Janičok z hore išou,
Narúbanuo drevo viezou...”*

*„Jön az erdőről Janycsok,
Egy szekérral fát hasított...”*

*„Ej Anicka, čo to varia,
Že po šeckej hore voňia?”*

*„Ej, Anyicska, mit főzhetnek,
Hogy az erdőn szaga terjed?”*

Ez a gyönyörű kezdő képsor a húsz versszakos, erősen morva-csehes „Juliana, strojná panna” című nyugat-szlovák változatból is hiányzik.

A „Chod'ila Mária” karácsonyi vallásos ballada három csabai változatából pedig éppenséggel szintén a szarvasinak legszebb, záró képsorai hiányoznak:

*„Čo bi ja bou ved'eu,
Že Mária bola,
Bou bi jej dau post'el'
Zo zlata, zo sriebra.
A ja bi bou ležau,
Na márváň kemeňi.
Na márváň kemeňi,
Na tej tordej zemi.”*

*„Mária járt nálam,
Ha én tudtam volna
Ezüstből, aranyból,
Ágyat adtam volna.
S én feküdtem volna,
Márvány kövezetre.
Márvány kövezetre,
Csak a kemény földre.”*

Ezen írásomban azoknak kívántam csattanós választ adni, akik szlovák létükre nem átalják a népük fiai és leányai által még beszélt élő népnyelvet, a szépséges és tündökletes sarvašká slovenčinát „elfajzott nyelv”-nek nevezni. Amelynek még a szégyenlett, v-sített formái is – dobrouo, robiu – egyrészt általánosak voltak a százötven évvel ezelőtti irodalmi szlovákban, másrészt előkelő lengyel hatást tükröznek. Ami ma elfajzásnak látszik, éppen az benne a legszebb, legtisztább és legnemesebb archaizmus!

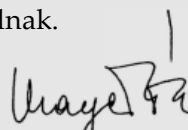
Kedves Barátunk!

Köszönjük, hogy a Filantróp Társaság Barátság Egyesületének, mely a BARÁTSÁG című folyóirat kiadója, juttatta személyi jövedelemadójának 1%-át: 21 834 Ft-ot. A pénzt a lap megjelentetésére fordítottuk. Kérjük, gondoljon ránk ismét, amikor 2010. évi személyi jövedelemadójának 1 százalékáról rendelkezik és kedvezményezettként a Filantróp Társaság Barátság Egyesülete adószámát:

18037511-1-43

tüntesse fel. Zárt borítékban, adóbevallásával együtt küldje meg az Adóhivatalnak. Fontos, hogy Ön a borítékon megadja nevét, lakcímét és adóazonosító jelét is.

Köszönettel és tisztelettel:

Mayer Éva
elnök